

تقریر درس تفسیر ترتیبی از ابتدای قرآن کریم آیت الله اراکی دامت برکاته

مقرر	حجت الاسلام قادر بریسم	جلسه	تاریخ	۱۴۰۴ / ۰۹ / ۱۷
عنوان ۱	تفسیر ترتیبی از ابتدای قرآن کریم			
عنوان ۲	تفسیر سوره «حمد»			
عنوان ۳	تفسیر آیه «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»			
عنوان ۴	معناشناسی واژه «صراط» در قرآن کریم			
عنوان ۵	کاربرد «صراط» در قرآن و مفهوم استقامت			
عنوان ۶	صراط جحیم و جداسازی صفوف			
عنوان ۷	ویژگی های ممیزه «صراط» از «طریق»			

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین

چکیده

این جلسه به واکاوی مفهوم واژه «صراط» در بستر آیات قرآن کریم، به ویژه آیه شریفه «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» می پردازد.

استاد حفظه الله با استناد به ریشه لغوی این واژه (سَـرَط: بلعیدن)، صراط را راهی «روشن، سریع و آسان رسان» معرفی می کند که گویی سالک را در خود می بلعد و به مقصد می رساند. در ادامه، ضمن اشاره به کاربرد دوگانه صراط در قرآن (صراط مستقیم و صراط جحیم)، مفهوم «استقامت» نه صرفاً به معنای ایستایی، بلکه به معنای حرکت بر مدار عدل و اعتدال تبیین شده است.

بخش دیگر بحث به موضوع «تمایز صفوف» در قیامت اختصاص دارد؛ جایی که اهل باطل پس از جداسازی توسط «شاهدان» (پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه هدی علیهم السلام به عنوان معیارهای حق)، به سوی دوزخ رانده می شوند.

تصویرسازی قرآن از دوزخ به عنوان موجودی زنده و خشمگین که منتظر بلعیدن مجرمان است و همچنین بیان تفاوت های دقیق میان «صراط» و «طریق» از حیث «موصل بودن» و «سهولت»، پایان بخش این جلسه است.

معناشناسی واژه «صراط» در قرآن کریم

بحث ما پیرامون آیه کریمه «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» با محوریت واژه «صراط» بود. ابتدا معنای این کلمه را بررسی کردیم و بیان شد که از نظر لغوی، اکثر اهل لغت «صراط» را به معنای «طریق» دانسته اند؛ اما طریقی با این ویژگی که آسان

و سریع باشد. راز این آسانی و سرعت نیز تبیین گردید؛ گفته شد که اصل «صراط» از ریشه «سرط» به معنای بلعیدن است و چون راه هموار و سریع، گویی پوینده خود را می بلعد یا پوینده آن را می بلعد، چنین نام گرفته است.

کاربرد «صراط» در قرآن و مفهوم استقامت

استعمال این کلمه در قرآن کریم، معمولاً به معنای مطلق طریق با ویژگی آسانی و سرعت است؛ افزون بر آن، ویژگی «موصل» و رساننده بودن نیز در آن لحاظ شده است که هم شامل مقصد نیکوی سالک می شود و هم مقصد نامطلوب. قرآن کریم می فرماید:

﴿وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ...﴾^۱

و بر سر هر راه ننشینید که [مردم با ایمان را] تهدید کنید و مؤمنان را از راه خدا باز دارید، و با [القای شبهات]، آن را کج و معوج نشان دهید!

از این آیه استفاده می شود که «صراط» به عنوان مفهوم کلی راه، می تواند تعدد داشته باشد؛ بدین معنا که راه های مختلفی برای یک مقصد وجود داشته باشد؛ اما با این حال، صراط الهی ویژگی خاصی دارد و آن، «مستقیم بودن» است. مراد از «استقامت» در اینجا، اعتدال و «عدل بودن» است. این صراط، کج و انحرافی نیست، به چپ یا راست متمایل نمی شود و انسان را بدون انحراف به سعادت کامل می رساند. در قرآن آمده است:

﴿وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً عَذْقًا﴾^۲

و اینکه اگر آنها (جن و انس) در راه [ایمان] استقامت ورزند، با آب فراوان سیرابشان می کنیم!

«استقامت بر طریق» به معنای حرکت بر طریق عدل و پایداری بر آن است؛ بدین مفهوم که سالک به این سو و آن سو متمایل نگردد. در زبان عرب و فرهنگ قرآن، «استقامت» الزاماً به معنای ثبات نیست؛ بلکه بیشتر مفهومی از مستقیم بودن و عادلانه حرکت کردن دارد. البته لازمه حرکت در مسیر عدل، ثبات قدم است؛ اما مفهوم «استقامت» با «ثبات» تفاوت دارد؛ زیرا استقامت بر عدل، به معنای پایداری در مسیر صحیح و بدون انحراف است؛ اما «ثبات» می تواند شامل طریق ضلال هم باشد و شخص بدون آنکه مستقیم السلوک باشد، بر گمراهی خویش ثابت قدم بماند؛ بنابراین، «استقامت» در قرآن به معنای حرکت بر جاده صواب است.

خداوند متعال در جای دیگر می فرماید:

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ...﴾^۳

این، راه مستقیم من است، از آن پیروی کنید! و از راه های پراکنده [و انحرافی] پیروی نکنید، که شما را از طریق حق، دور می سازد!

می فرماید این صراط من است که خاصیت و ویژگی اش استقامت است.

۱. سوره اعراف: ۸۶.

۲. سوره جن: ۱۶.

۳. سوره انعام: ۱۵۳.

صراط جحیم و جداسازی صفوف

همان طور که اشاره شد، «صراط» همیشه به معنای صراط مستقیم و مثبت نیست؛ بلکه گاهی در معنای مسیر گمراهی نیز به کار می رود. صراط، راهی رساننده و سهل است؛ اما گاه به گمراهی و عاقبت سوء منتهی می شود؛ چنانکه خداوند فرموده است:

﴿احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ * مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾^۱

ظالمان را محشور سازید و به صراط جحیم راهنمایی شان کنید. «صراط جحیم» راهی است که انسان را به آسانی به آتش دوزخ می رساند.

نکته نهفته در این آیه، آن است که فرمان ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾ پس از «افراز» و جداسازی صادر می شود. معنای افراز در آیه دیگر چنین بیان شده است:

﴿وَأَمَّا زُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ﴾^۲

که به تمایز جماعت حق و جماعت باطل از یکدیگر فرمان می دهد. یکی از مهم ترین مفاهیم قرآنی، جداسازی اهل حق و باطل در روز قیامت است و معیار این جداسازی، «شاهدان» خواهند بود. شاهدان روز قیامت، انبیا و اوصیا، به ویژه وجود مقدس نبی اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه هدی علیهم السلام به عنوان «شاهد بر شاهدان» هستند. خود رسول اکرم صلی الله علیه و آله شاهد بر همه شاهدان است و پس از ایشان نیز ائمه هدی علیهم السلام چنین جایگاهی دارند.

شاهد بودن این ذوات مقدسه، به معنای مقیاس و معیار بودن است که به وسیله آنها «میز» و جداسازی صورت می گیرد؛ لذا امیرالمؤمنین علیه السلام «فاروق» نامیده می شود، زیرا به واسطه ایشان بین حق و باطل جدایی می افتد؛ یعنی هر که با علی علیه السلام است، در شمار حق درمی آید و هر کس با ایشان نباشد، در گروه باطل جای می گیرد.

پس از این تمایز و جداسازی، دستور می رسد که آنان را سریع به دوزخ برسانید و این نکته آیه شریفه ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾ است. تعبیر «صراط» اشاره دارد که بعد از جداسازی، دوزخ در انتظار ایشان است و مسیر رسیدن به آن سریع پیموده می شود. در آیه کریمه دیگری نیز می فرماید:

﴿إِذَا الْفُؤَاهِهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ * تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أَلْقِي فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾^۳

هنگامی که در آن افکننده شوند صدای وحشتناکی از آن می شنوند، و این در حالی است که پیوسته می جوشد! * نزدیک است [دوزخ] از شدت غضب پاره پاره شود؛ هر زمان که گروهی در آن افکنده می شوند، نگهبانان دوزخ از آنها می پرسند: «مگر بیم دهنده الهی به سراغ شما نیامد؟!»

دوزخ انتظار ایشان را می کشد تا هرچه سریع تر آنها را در خود ببلعد و بدین لحاظ، قرآن آن را به گونه ای تصویر کرده که نه تنها منتظر آمدن گناهکاران است، بلکه با تمام وجود، آنها را به سرعت می بلعد.

۱. سوره صافات: ۲۲ و ۲۳.

۲. سوره یس: ۵۹.

۳. سوره ملک: ۷ و ۸.

حیات و شعور دوزخ

پرسشگر: نقطه مقابل صراط مستقیم چیست؟

استاد: صراط غیرمستقیم است؛ یعنی صراط غیرعدل و ظالمانه. بارها به آیه «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا» و آیه «وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» اشاره کرده ایم که نشان می دهد هر راهی که انسان را به مقصد می رساند، «صراط» است. مردم مقاصدی دارند که آن را دنبال می کنند، اما کفار راه را بر ایشان می بندند. بنابراین صراط، راه است؛ اما امکان دارد مقصدی شوم داشته باشد و خود مقصد بد نیز دارای راه است.

در آیه می فرماید:

﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا* إِذَا رَأَوْهُمُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَزَفِيرًا*﴾

بلکه آنان قیامت را تکذیب کرده اند؛ و ما برای کسی که قیامت را تکذیب کند، آتشی شعله ور و سوزان فراهم کرده ایم! * هنگامی که این آتش آنان را از مکانی دور ببیند، صدای وحشتناک و خشم آلودش را که با نفس زدن شدید همراه است می شنوند.

دوزخ ایشان را می بیند و گناهکاران صدای ناشی از خشم او را از دور می شنوند؛ یعنی دوزخ انتظار ایشان را می کشد تا در خود ببلعد.

این آیه نشان می دهد که جهنم در قرآن، موجودی زنده و پویا تصویر شده است، نه یک آتش بی روح و جان. دوزخ هم اهالی خود را می شناسد و هم ایشان را به درون خود می کشد. آیه سوره ملک را نیز خواندیم که می فرمود:

﴿إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ* تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ*﴾

در نهایت، نکته مستفاد از کلمه «صراط» همین است که بعد از انجام «میز» و جداسازی اهل حق و باطل، دوزخ آماده بلعیدن اهل باطل است و غیظ و زفیرش ناشی از این است که ایشان را طلب می کند.

ویژگی های ممیزه «صراط» از «طریق»

برای تمییز بین «صراط» و مطلق «طریق» و «سبیل» می توان دو ویژگی را برشمرد:

❖ ۱. موصل بودن: صراط، طریقی است که وعده آن محقق می شود؛ یعنی قطعاً و بدون تردید، سالک را به هدفی

که در ابتدای مسیر طلب کرده است، می رساند.

❖ ۲. سهولت و سرعت در ایصال: صراط نه تنها مقصد را تضمین می کند، بلکه این رساندن را با سهولت و

سرعت انجام می دهد.

اگر در قرآن کریم برای راه خداوند تعبیر «صراط مستقیم» به کار رفته، بدین روی است که صراط الهی، هم موصل است و هم سریع و سهل. ممکن است برای برخی این گمان پیش آید که راه خدا، راهی بسیار سخت و ناهموار است؛ اما قرآن کریم راه خدا را مسیری معرفی کرده که هم رساننده به مقصد است و هم با آسانی و سرعت، سالک را به سرمنزل مقصود می رساند.

و صلّی الله علی محمد و آله الطاهرين